

OSMANİYE AĞZINDA KULLANILAN FİLDEN AD TÜRETEN -gel EKİ ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Mustafa TANÇ

ÖZET

Ağızlar bir dilin ölçünlü dilden ayrılan konuşma biçimleridir. Ölçünlü dilden farklı olarak ses bilgisi, şekil bilgisi cümle açısından değişiklik gösterirler. Ölçünlü dilde rastlamadığımız pek çok şekle ağızlarda rastlamak mümkündür. -gel eki de bunlardan biridir.

Anahtar Sözcükler: Ağızlar, Osmaniye ağızı, fiilden ad türeten -gel eki

-GEL SUFFIX MAKES VERBS AS NOUNS USING IN OSMANİYE DIALECT

ABSTRACT

Accents are the spoken form of written language. It diverted from the written language in terms of fonetic, morphologic and sentax. There is possibility to encounter various forms in accents which are not contained in the written language. For instance, affix -gel, a verbal noun, is one the components belenged to accents.

Keywords: Accents, Osmaniye accent, Affix -gel-verbal noun

Ağızlar, bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, kimi zaman da şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan biçimleridir (Korkmaz 2003a: 11-12). Bunlar, çoğu zaman bir dilin yorumlanması açısından önemli malzemeleri bünyelerinde taşıyabilmektedirler. Türkoloji tarihinde önemli bir yere sahip bulunan ağız araştırmaları, 1860'lı yıllara kadar uzanır. Ağız araştırmalarında 1940 kadar olan dönem yabancı araştırmacılar dönemidir. Bu dönem, genellikle metin derlemeleri veya bazı ağızların dilbilgisel yapısını ele alan küçük denemeler durumundadır (Korkmaz 1995: 232).

Daha ziyade yerli araştırmacıların faaliyet gösterdiği 1940 sonrası ise, Anadolu ağızları üzerindeki araştırmaların daha verimli olduğu dönemdir (Korkmaz 1995: 233). Bu dönemde, belirli bir bölge ağızına yönelik derlemeler ve derlenen malzemelere dayalı incelemeler ön plana çıkmıştır (Demir 1999: 78). Ağız araştırmalarında derlenen malzemeler, genellikle, ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi ve söz varlığı açısından değerlendirilmiştir (Gülsevin 2002; Günay 2003;

Erten 1994; Korkmaz 1994a; Korkmaz 1994b; Korkmaz 1994c; Olcay 1995a; Olcay 1995b; Gülensoy 1988; Ercilasun 2002).

1940'tan sonra yerli araştırmacıların büyük önem verdiği ve günümüz dil bilgisi çalışmalarında da büyük bir önem kazanan ağız araştırmaları, Türkoloji çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Çünkü ağızlarda ölçünlü dilde karşılaşmadığımız belirli bir topluluğun yaşam gerçeğinin bir yüzünü, dilin gözümüzden kaçan bir özelliğini, bir biçimini ya da en azından bir ayrıntısını görebiliriz. Ölçünlü dilde zamanla kaybolan değişik türden pek çok öğeyi ya da ölçünlü dilde yer almayan pek çok şekli ağızlarda bulabiliriz (Kayra 1991: 299-306). Ayrıca ağızlar, ölçünlü dilde ve tarihi lehçelerde görülmeyen ve karşılaşılmayan yeni eklerle yeni sözler türetmede ölçünlü dilden daha zengin bir görünüm sergileyebilmektedirler. Yani şekil bilgisi açısından ölçünlü dilde bulunmayan ekleri bünyelerinde taşıyabilmektedirler. Hele de Türkçe gibi sondan eklemeli bir dil söz konusu olunca, bu durum çok daha ilgi çekici bir hal almaktadır.

İşte ölçünlü dilde ve tarihi lehçelerde karşımıza çıkmayan, ancak Osmaniye ili ağızında kullanılan fiilden ad türeten **-gel** eki de böyle eklerden biridir. Ek, Türkiye Türkçesinde (Korkmaz 2003b: 226; Ergin 1985: 184-200), Türkiye Türkçesinin bölge ağızlarında (Gülsevin 2002: 159-163; Günay 2003: 106; Erten 1994: 30-32; Gülensoy 1988: 77-78; Korkmaz 1994b: 24-25), tarihi lehçelerden Eski Türkçe (Gabain 1988: 51-55; Tekin 2000: 90-94), Karahanlı Türkçesi (Hacıeminoğlu 1996: 18-27), Eski Anadolu Türkçesi (Gülsevin 1997: 121-134; Timurtaş 1981: 79-82), Harezmi Türkçesi (Eckman 1996: 21-24), Kıpçak Türkçesi (Karamanlioğlu 1994: 34-45) ve Çağatay Türkçesinde (Eckmann 1988: 37-43) de görülmez. Hatta günümüz Oğuz Grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesi (Kara 2000: 33-36), Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi (Özkan 1996: 111-115); Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden Kazak, Kırgız (Öner 1998: 71-94; Kasapoğlu Çengel 2005: 136-150), Nogay Türkçelerinde (Atay 1998: 96-103), ayrıca Yeni Uygur ve Özbek Türkçelerinde de bulunmaz (Kaşgarlı 1992: 102-110; Coşkun 2000: 49-59).

Söz konusu ek, tespit ettiğimiz kullanımlarda, sonu **/ç/, /n/, /r/** ile biten tek heceli fiil köklerine getirilmekte ve fiilden sıfat işlevli kelimeler türetmektedir. Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi ekin yalnızca **-gel** şeklinde ince ünlülü biçimleri kullanılmakta; kalın ünlülü – **gal** biçimine ise rastlanmamaktadır:

Münafığın lafı **geç-gel** olur.

“Münafığın sözü **etkili/geçerli** olur.”

“Münafık bir söz söyler herkesin nezdinde o söz **inandırıcı** olur”

Etle pişirilen kuru fasulye daha **yen-gel** olur.

“Etle pişirilen kuru fasulye daha **lezzetli/yenilebilir** olur.”

Tereyağlı börek daha **yen-gel** olur.

“Tereyağı ile yapılan börek daha **lezzetli/yenilebilir** olur.”

Maşallah Ahmet amca senin küçük oğlan büyük oğlandan daha **gir-gel** olacak.

“Maşallah Ahmet amca senin küçük oğlan büyük oğlandan daha **girişken/girişimci** olacak”

Gir-gel çocuklar her zaman başarılı olurlar.

“**Girişken/girişimci** çocuklar her zaman başarılı olurlar”

-gel ekinin yapısı üzerinde duracak olursak; bize göre bu ek, Eski Türkçe döneminden beri tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş “olma” fiilleri türeten **-k-** eki ve yine eklendiği fiile pekiştirme anlamı katan fiilden fiil yapım eki **-A-** ile Eski Türkçe döneminden beri işlek olmayan fiilden ad yapım eki **-I'**nin birleşmesi ile oluşmuştur (Korkmaz 2003b: 88-124-127; Tekin 2000: 92). Ekin bünyesinde bulunan **/-k-/** gerileyici ünsüz benzeşmesi sonucunda ötümlüleşerek **/g/**'ye dönüşmüş; böylece ek, **-gel** biçimini almıştır.

Bilindiği gibi fiilden ad yapım eki **-I**, Eski Türkçe döneminden bugüne hep seyrek kullanılan bir ektir. Bu dönemde, (*ına- “inan-, güven-“ >) *ina-l* “güvenilir, inanılır”, (tüke- “bit-, tüken-“ >) *tüke-l* “tam, tamam”, kıs- (“bastır-, sıkıştır-“ >) *kıs-ı-l* “dar dağ geçidi, kanyon”, (ti- “de-“ >) *ti-l* “dil” örneklerinde görüldüğü gibi ekin seyrek bir kullanımı bulunmaktadır (Tekin 2000: 92).

Karahanlı Türkçesinde ek, yine (ti- “de-“ >) *ti-l* “dil”, *tö-l “döl, tohum”, u-l “temel, esas, dip, kök”, kıs-ı-l “dere, vadi, dar boğaz, küçük geçit”, *tüke-l* “hep, bütün” örneklerinde seyrek olarak karşımıza çıkar (Hacıeminoğlu 1996: 22-25).

Kıpçak Türkçesinde ise, (ur- “vur-“ >) *ur-u-l* “örs” sözünde olduğu gibi tek bir örneğine rastlıyoruz (Karamanlioğlu 1994: 41). Moğolca'yla ortaklık gösteren bu ek, Çağatay Türkçesinde de (kaba- “kuşat-“>) *kaba-l* “kuşatma”, (soyurga- “ver-, bağışla-, hediye et-“>) *soyurga-l* “hediye, armağan, bağışlama”, (yasa- “yap-, kur-, düzenle-“>) *yasa-l* “dizi, düzen, sıra” gibi sözler türetmiştir (Eckmann 1988: 39).

Görüldüğü gibi bölge ağzında bu ekin tarihi Türk lehçelerinden ve Türkiye Türkçesinden farklı olarak fiilden fiil türeten **-k-** ve **-A-** ekleri ile birleşerek yeni bir fiilden ad yapım eki oluşturmasına tanık oluyoruz. Bu durum, bize ağızların kelime

türetmede ve yeni yapım ekleri oluşturmada ölçünlü dilden kimi zaman daha verimli olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak ağızlar üzerene çalışmalar yapılırken, yalnızca ses bilgisi, söz varlığı veya eklerin kimi ses değişimi sonucunda uğradığı değişiklikler ele alınmamalı, aynı zamanda ölçünlü dilde bulunmayan ancak ağızlarda oluşmuş bulunan yeni ekler de incelenmeli; ağızların morfolojik açıdan ortaya koyduğu üretkenlikler de ifade edilmelidir. Bu eklerin oluşturduğu yeni söz varlıklarının ölçünlü dile aktarılabilirlikleri üzerinde de durulmalıdır. İşte bizim üzerinde durduğumuz **-gel** eki de bunlardan biridir.

Kaynakça

- Atay, Ayten (1998)**, Nogay Türkçesi Grameri, Doktora Tezi, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Kayseri
- Coşkun, Volkan (2000)**, Özbek Türkçesi Grameri, Ankara: TDK Yay.
- Çağatay, Saadet (1966)**, Pekiştirilen Fiiller, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, ss. 39-50, Ankara
- Demir, Nurettin (1999)**, “Ağız Araştırmalarında Derleme Teknikleri”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Ankara: TDK Yay.
- Eckmann, Janos (1988)**, Çağatayca El Kitabı, (çev. Günay Karaağaç), İstanbul: İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.
- Eckmann, Janos (1996)**, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar (Yayıma Haz. O. F. Sertkaya), Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, Ahmet B. (1984)**, Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-, Ankara: Gazi Üniv. Yay.
- Ercilasun, Ahmet B. (2002)**, Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-, Ankara: TDK Yay.
- Erdal, Marcel (1991)**, Old Turkic Word Formation, Vol. I, II Wiesbaden: Otto Harrasowitz
- Ergin, Muharrem (1985)**, Türk Dil Bilgisi- 15. Baskı-, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Erten, Münir (1994)**, Diyarbakır Ağızı, İnceleme, Metinler, Sözlük, Ankara: TDK Yay.
- Gabain, A. Von (1988)**, Eski Türkçenin Grameri, (çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yay.

Gülensoy, Tuncer (1988), Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük), Ankara: TDK Yay.

Gülsevin, Gürer (1997), Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Ankara: TDK Yay.

Gülsevin, Gürer (2002), Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük), Ankara: TDK Yay.

Günay, Turgut (2003), Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük), Ankara: TDK Yay.

Hacıeminoğlu, Necmettin (1991), Türk Dilinde Yapı Bakımından Filler, Ankara: Kültür Bak. Yay.

Hacıeminoğlu, Necmettin (1996), Karahanlı Türkçesi Grameri, Ankara: TDK Yay.

Hacıeminoğlu, Necmettin (2000), Kutb'un Hüseyin ü Şirini ve Dil Hususiyetleri, Ankara: TDK Yay.

Kara, Mustafa (2000), Türkmence (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1994), Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara: TDK. Yay.

Karaörs, M. Metin (2005), Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi, Ankara: Akçağ Yay.

Kasapoğlu-Çengel, Hülya (2005), Kırgız Türkçesi Grameri, Ankara: Akçağ Yay.

Kaşgarlı, Sultan Mahmut (1992), Modern Uygur Türkçesi Grameri, İstanbul: Orkun Yayınevi

Kayra, Erol (1991), "Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları", Türk Dili, S. 479, Ankara 1991, s. 299-306.

Korkmaz, Zeynep (1994a), Güney-Batı Anadolu Ağızları, Ses Bilgisi (Fonetik), Ankara: TDK Yay.

Korkmaz, Zeynep (1994b), Bartın ve Yöresi Ağızları, Ankara: TDK Yay.

Korkmaz, Zeynep (1994c), Nevşehir ve Yöresi Ağızları, Ankara: TDK Yay.

Korkmaz, Zeynep (1995), "Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 2.Cilt, Ankara: TDK Yay.

-
- Korkmaz, Zeynep (2003a)**, Gramer Terimleri Sözlüğü, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2003b)**, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara: TDK Yay.
- Olçay, Selâhattin (1995a)**, Erzurum Ağzı, İnceleme-Derleme-Sözlük, Ankara: TDK Yay.
- Olçay, Selâhattin (1995b)**, Doğu Trakya Yerli Ağzı, İnceleme-Derleme-Dizin, Ankara: TDK Yay.
- Öner, Mustafa (1998)**, Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Ankara: TDK Yay.
- Tekin, Şinasi (1992)**, “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: TKAE. Yay.
- Tekin, Talat (2000)**, Orhon Türkçesi Grameri, Ankara : Sanat Kitapevi.
- Timurtaş, Faruk K. (1981)**, Eski Türkiye Türkçesi –Gramer, Metin, Sözlük-, İstanbul: İstanbul: İst. Üniv. Edb. Fak. Yay.